

відмови від прийняття спадщини, у тому числі й направленої відмови на користь визначеного спадкоємця [7]. Вихідним положенням є те, що спадкоємець не зміг здійснити своє суб'єктивне право спадкування у визначені законодавством строки з поважної причини. Значення юридичного факту, який входить до юридичного складу спадкування іншої особи, буде мати направлена відмова від спадщини. Саме в цьому вбачається реальний зміст обмеження суб'єктивного права спадкування у зв'язку із недопущенням визначення додаткового строку для відмови від спадщини. Проте зміст ч. 3 ст. 1273 ЦК України вказує лише на повноваження суду визначити додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини.

Отже, суб'єктивне право спадкування, як особливе цивільне право майнового характеру, є повноваженням спадкоємця прийняти або відмовитись від прийняття спадщини. Здійснення суб'єктивного права спадкування у вітчизняному цивільному праві характеризується диспозитивністю щодо прийняття спадщини або відмови від прийняття спадщини, направленої відмови від прийняття спадщини, а також підстав закликання до спадкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgererliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz*: ввод. закон к Гражд. Уложению; пер. с нем. / [В. Бергман, введ., сост.]; науч. редакторы – А. Л. Маковский [и др.]. – 2-е изд., доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 816 с.
2. *Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона)* / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2006. – 1008 с.
3. *Бугаевский А. А.* Советское наследственное право. Одесса, 1926. – 122 с.
4. *Гражданское право : актуальные проблемы теории и практики* / Под общ. ред. В.А. Белова. – М.: Издательство Юрайт, 2009. – 993 с.
5. *Гонгало Ю.Б.* Юридические факты в наследственном праве России и Франции: сравнительно-правовое исследование. – М.: Статут, 2010 – 310 с.
6. *Козловська Л. В.* Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. – 2013. – № 1 (10). – С. 143–151.
7. *Лиманский Г.С.* Наследственное правоотношение: теоретико-методологические и практические проблемы: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Г. С. Лиманский – Москва, 2006 – 428 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до код.: <http://www.dissercat.com/>.
8. *Наследственное право* / Булаевский Б.А. и др.; отв. ред. К.Б. Ярошенко. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – (Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве Рос. Федерации). – 448 с.
9. *Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар* (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) – Т. 12 : Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасько-Фатєєвої – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2009. – 544 с. – (Серія «Коментарі та аналітика»).
10. *Черепашин Б. Б.* Правопреемство по советскому гражданскому праву // *Труды по гражданскому праву*. – М.: Статут, 2001. – 479 с.

The article deals with acceptance and rejection from heritage as legal actions directed at execution of subjective right to inheriting. Theoretical and practical aspects of dispositiveness of civil and criminal regulation of acceptance and rejection from heritage are highlighted

В статье рассматриваются принятие наследства и отказ от наследства как сделки, направленные на осуществление субъективного права наследования. Раскрываются теоретические и практические аспекты диспозитивности гражданско-правового регулирования принятия и отказа от наследства.

ПОНЯТТЯ ТА ПРОВОА ПРИРОДА ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Косовський Л. М.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено дослідженню правової природи та змісту поняття «іноземний елемент» в цивільному судочинстві України. Розроблено та запропоновано висновки щодо вдосконалення понятійного апарату цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: іноземний елемент, кваліфікуюча ознака, приватноправові відносини, цивільний процес.

Кожній людині відповідно до вимог міжнародно-правових актів, зокрема статті 8 Загальної декларації прав людини 1948 р. (далі – Декларація), гарантовано право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих законодавством. Нормами Конституції та

інших законів України згадані гарантії підтверджені й в Україні. Так, нормою ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Примітним є те, що ЦПК України визначає узагальнююче поняття – особа, на відміну від Декларації, яка стосується тільки усіх членів людської сім'ї.

Разом з тим аналіз судової практики переконує, що поширеним суб'єктом цивільного процесу виступають не тільки люди (громадяни), а й юридичні особи та інші утворення, гарантування рівності прав та свобод яких також визначено положеннями Конституції України та іншими національними нормативними актами. Так, ч. 4 ст. 13 Конституції України встановлено обов'язок держави забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

У продовження цього положення Конституційним Судом України у п. 3 мотивувальної частини рішення від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі про досудове врегулювання спорів зазначено, що ч. 4 ст. 13 Основного Закону України встановлено обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, в тому числі у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, юридичні особи та інші суб'єкти господарських відносин [9].

Отже, право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у разі їх порушення, законодавством надано не тільки громадянам, а й іншим суб'єктам цивільних процесуальних відносин, зокрема юридичним особам.

З приводу підсудності справ з іноземним елементом слід зауважити, що ст. 414 ЦПК України встановлено правило, за яким підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК України, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [13].

Водночас згаданий закон не містить визначення поняття «іноземний елемент» та не передбачає механізм його застосування для цілей цивільного процесу. Тому процес цивільного судочинства з урахуванням нормативної неврегульованості даного поняття є ускладненим, що і обумовлює проведення дослідження.

Над дослідженням проблемних питань правової природи іноземного елемента в цивільному судочинстві активно працювали такі відомі вітчизняні та іноземні науковці як: Д. Аверін, В. Бігун, М. Богуславський, Є. Гусєв, О. Дріжчана, В. Комаров, О. Копиленко, О. Красавчиков, Л. Лунць, М. Малєїн, П. Радченко, В. Тертишніков, С. Фурса, Т. Хейфець, М. Штефан, Б. Юрков, Н. Чечина та ін. Але й досі згадана тема не повністю досліджена та розкрита.

Таким чином, метою статті є визначення правової природи та змісту поняття «іноземний елемент» в цивільному судочинстві України.

У зв'язку з активними кроками України на шляху до євроінтеграції зміст правовідносин у суспільстві, зокрема й процесуальних, докорінним чином змінився й характеризується збільшенням фактів участі в них іноземних громадян та юридичних осіб, наявності об'єктів правовідносин, що перебувають за межами митної території України тощо. Такі явища отримали в правовій доктрині, в нормах міжнародного приватного та національного права назву «іноземний елемент».

Водночас правова категорія «іноземний елемент» є досить складним поняттям міжнародного приватного права. Відносини з іноземним елементом окремі представники доктрини міжнародного приватного права поділяють на кілька груп: відносини, суб'єктом яких виступає особа, яка за своїм характером є іноземцем; відносини, в яких хоча всі учасники належать до однієї держави, але об'єкт (майно), у зв'язку з яким виникають ці відносини, перебуває за кордоном; відносини, виникнення, зміна або припинення яких пов'язані з юридичним фактом, що має місце за кордоном [1, с. 15].

Інші науковці зазначають, що поняття «іноземний елемент» має триєдину природу: «1) суб'єкт, який має іноземну належність (громадянство, місце проживання – щодо фізичних осіб; «національність» – щодо юридичних осіб); 2) об'єкт, який перебуває на території іноземної держави; 3) юридичний факт, що мав чи має місце за кордоном» [12, с. 8]. Така правова позиція характерна як для національного українського приватного права, так і для міжнародного права в цілому.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;
- об'єкт правовідносин перебуває на території іноземної держави;
- юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [7].

Таким чином, згаданий закон визначає «іноземний елемент» лише як ознаку приватноправових правовідносин, яка може виявлятися в певних формах.

Відповідно до Нового тлумачного словника української мови під «ознакою» розуміється «риса, властивість, особливість кого-, чого-небудь» [5, с. 445]. Тому саме через властивості, особливості певних форм

має проявлятися дане явище у приватноправових відносинах, якими згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» є відносини, що ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи.

Водночас визначення приватноправових відносин, наведені у даній нормі закону, не є досконалими, оскільки з урахуванням приписів загальної теорії права не розкривають повністю змісту даного поняття.

Так, на думку О. Ф. Скакун, правовідносини – це врегульовані нормами права волювільні суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності – і забезпечуються державою [11, с. 345].

Інші вітчизняні науковці вважають, що правовідносинами є суспільні відносини, які є юридичним виразом суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою [4, с. 335].

А. Ю. Олійник вважає, що правовідносини – це специфічні суспільні відносини, які виникають на підставі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [6, с. 163].

Таким чином, правовідносинами варто вважати врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають взаємні права та обов'язки, що гарантуються державою. Саме згадане визначення має бути покладено в основу поняття «приватноправові відносини». З урахуванням цього, доцільним бачиться внесення змін до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», виклавши його в такій редакції: «1) приватноправові відносини – врегульовані нормами права суспільні відносини, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи, які мають взаємні права та обов'язки, що гарантуються державою, і які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності».

Виходячи зі змісту поняття «приватноправові відносини», не є вдалим й визначення поняття «іноземний елемент», наведений у ст.1 згаданого Закону, оскільки перелічені риси: учасники правовідносин, об'єкт правовідносин, юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, за ознакою знаходження поза територією України не є формою даних правовідносин.

Формою же правовідношення, зокрема цивільного, на думку А. П. Сергєєва та Ю. К. Толстого, є суб'єктивні права й обов'язки, що належать учасникам цивільних правовідносин. При цьому під суб'єктивним правом, зазвичай, розуміється юридично забезпечена міра можливої поведінки уповноваженої особи, а під суб'єктивним обов'язком – юридично обумовлена міра необхідної поведінки зобов'язаної особи в цивільних правовідносинах [3, с. 57].

Але згідно з доктринальними підходами теорії права суб'єктивні права та обов'язки є юридичним змістом правовідношення, тобто лише його складовою частиною, поряд з суб'єктом та об'єктом [4, с. 336; 11, с. 348]. Наведений же у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» перелік нібито форм виявлення ознаки іноземного елемента фактично є структурою правовідношення, що саме й включає згадані складові даного явища.

Російський законодавець дещо по-іншому підійшов до розв'язання питань регулювання відносин з участю «іноземного елемента» [2].

Із визначеної норми випливає, що характерним проявом іноземного елемента передбачено або виступ у якості суб'єкта певного правовідношення іноземної особи, або наявність певного об'єкта приватноправових відносин за кордоном. Тобто даний перелік є неконкретизованим і, через можливі різноманітності прояву іноземного елемента, не носить замкнутого, вичерпного характеру.

Про недосконалість нормативно визначеного поняття «іноземний елемент», що наведене у Законі України «Про міжнародне приватне право», свідчить цивільне процесуальне законодавство й правозастосовча практика.

Так, виходячи зі змісту ЦПК України, Закону України «Про міжнародне приватне право», листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом» від 16.05.2013 р. № 24-754/0/4-13 [8], а також аналізу судової практики, поняття «іноземний елемент» для цілей цивільного провадження вживається в кількох змістах і позначає:

- а) участь у цивільному процесі іноземних громадян, осіб без громадянства, іноземних організацій, що беруть участь у справі (сторони);
- б) участь у процесі або окремих процесуальних відносинах іноземної держави, її офіційних представників;
- в) виконання українським судом судового доручення іноземного суду;
- г) використання в цивільному процесі як доказів документів, складених або отриманих на території іноземної держави (або відповідно до норм іноземного права);
- д) визнання й виконання рішень іноземних судів й іноземних третейських судів (арбітражів) тощо.

Таким чином, у цивільному судочинстві поняття «іноземний елемент» може слугувати лише кваліфікуючою державно-територіальною ознакою для певних правовідносин, основними складовими елементами яких є:

- суб'єкти – громадяни України, що перебувають за кордоном, іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні організації, іноземні держави;

– об’єкт, що знаходиться на території іноземної держави;
– певний юридичний факт, що створює, змінює або припиняє правовідносини та мав чи має місце за межами території України.

Тому вважаємо за необхідне внести зміни до даної норми п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», виклавши її у такій редакції: «2) іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких його складових...».

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що поняття «іноземний елемент» у цивільному судочинстві слугує кваліфікуючою державно-територіальною ознакою для певних правовідносин, основними складовими елементами яких є: суб’єкти – громадяни України, що перебувають за кордоном, іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні організації, іноземні держави; об’єкт, що знаходиться на території іноземної держави; певний юридичний факт, що створює, змінює або припиняє правовідносини та мав чи має місце за межами території України.

Законодавчого врегулювання, на нашу думку, потребують положення Закону України «Про міжнародне приватне право», зокрема: п. 1 ч. 1 ст. 1 викласти у такій редакції: «1) приватноправові відносини – врегульовані нормами права суспільні відносини, суб’єктами яких є фізичні та юридичні особи, що мають взаємні права та обов’язки, що гарантуються державою, і які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності»; п. 2 ч. 1 ст. 1 викласти у такій редакції: «2) іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких його складових...» далі за текстом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Богуславский М. М.* Международное частное право / М. М. Богуславский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1997. – 416 с.
2. *Гражданский кодекс Российской Федерации* от 30.11.1993 г. №51-ФЗ // *Российская газета*. – 08.12.1994 г. – № 238–239.
3. *Гражданское право*. Том 1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: «ПБОЮЛ Л. В. Рожников», 2000. – 632 с.
4. *Загальна теорія держави і права: [Підручник для студ. вищ. навч. закладів]* / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. док. юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2011. – 584 с.
5. *Новий тлумачний словник української мови* / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – У 3-х томах. – 2 том «К–П». – К., Видавництво «Аконіт». – 2003. – 926 с.
6. *Олійник А. Ю.* Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія / К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
7. *Про міжнародне приватне право*. Закон України від 23.06.2005 р. // *Офіційний вісник України*. – 2005. – № 29. – Ст. 1694.
8. *Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом*. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24-754/0/4-13 // *Адвокат Бухгалтера*. – 2013. – № 12.
9. *Рішення Конституційного Суду України* від 09.07.2002 р. у справі №15-рп/2002 за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) // *Офіційний вісник України*. – 2002. – № 28. – Ст. 1333.
10. *Розенберг М. Г.* Контракт международной купли-продажи / М. Г. Розенберг. – М.: Статут, 1996. – 200 с.
11. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права. Підручник / О. Ф. Скакун. – Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
12. *Фединяк Г. С., Фединяк Л. С.* Міжнародне приватне право: навч. посіб. / Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк. – 2-е вид., допов. – К., Юрінком Інтер, 2000. – 416 с.
13. *Цивільний процесуальний кодекс України* від 18.03.2004 р. // *Офіційний вісник України*. – 2004. – № 16. – Ст. 1088.

The article concerns research on the legal nature and content of the term «foreign element» in civil proceedings of Ukraine. The proposals regarding the improvement of the conceptual apparatus of civil procedural law.

Стаття посвячена дослідженню правової природи і содержания поняття «иностранный элемент» в гражданском судопроизводстве Украины. Разработаны предложения относительно усовершенствования понятийного аппарата гражданского процессуального законодательства.